

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.232:343.21

Г.В. Федотова,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

МІСЦЕ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті приділено увагу аналізу механізму правового регулювання в кримінально-правовій сфері та підвищенню його ефективності. Обумовлено необхідність трансформації юридичної форми та її складових частин у зв'язку з модифікацією суспільних відносин. Одним з найменш досліджених елементів такої форми визначено кримінальний проступок.

Ключові слова: *правове регулювання, правовий вплив, правова форма, кримінальний проступок.*

В статье уделено внимание анализу механизма правового регулирования в уголовно-правовой сфере и повышению его эффективности. Обусловлено необходимость трансформации юридической формы и ее составных частей в связи с модификацией общественных отношений. Одним из наименее исследованных элементов такой формы определен уголовный проступок.

Ключевые слова: *правовое регулирование, правовое влияние, правовая форма, уголовный проступок.*

In paper the attention is paid to the analysis of the mechanism of legal regulation in the criminal and legal sphere and to the increasement of its efficiency. The need of the transformation of the legal form and its components in connection with modification of the public relations is substantiated. Criminal offense is determined as one of the least researched elements.

Keywords: *legal regulation, legal influence, legal form, criminal offense.*

Як відомо, необхідними умовами існування і гармонійного розвитку кожного суспільства є узгодження інтересів різних його членів, встановлення і підтримання у стосунках між ними певного порядку.

Частково це забезпечується за рахунок прямого впливу на поведінку людей, однак основне навантаження в реалізації зазначених функцій лягає на спеціально пристосовану до особливостей буття розгалужену систему соціальної регуляції, важливе місце в якій посідає правове регулювання [1, с. 404].

Регулювання соціальних процесів у період динамічних перетворень у суспільстві зберігає пріоритет за правовим регулюванням, яке, як відомо, являє собою здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних розпоряджень та ін.) результативний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку згідно із суспільними потребами.

Тому, на нашу думку, доцільно з'ясувати місце “кримінального проступку” в правовому регулюванні шляхом вивчення його онтологічного зв'язку з іншими

елементами правової системи (правовими принципами, нормами права, правовідносинами тощо).

Зміст будь-якого різновиду соціального регулювання (морального, релігійного, естетичного) так чи інакше полягає у визначенні на нормативному та індивідуальному рівнях відповідно до цілей регулювання меж дозволеної і забороненої поведінки соціальних суб'єктів, встановленні ідеальних моделей їхніх стосунків у певних життєвих ситуаціях, а також у стимулюванні фактичного дотримання ними таких установлень. Усе це повною мірою властиве правовому регулюванню, яке в загальному плані може бути охарактеризоване як процес дії за допомогою правових норм та інших юридичних засобів на поведінку людей з метою упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин [1, с. 405].

Слід зазначити й те, що в науковій юридичній літературі термін “правове регулювання” не отримав однозначного трактування. Нагадаємо, що термін “регулювання” походить від латинського слова “regula” (норма, мірило) і означає процес свідомого упорядкування, встановлення певного порядку, обов'язків. У юридичній літературі під правовим регулюванням здебільшого розуміють: процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм (норм права) [2, с. 41–42]; юридичний вплив на суспільні відносини, який здійснюється за допомогою норм права і усієї сукупності правових засобів [3, с. 53]; встановлення правових норм та підпорядкування останнім відповідних суспільних відносин шляхом спрямування поведінки їх учасників [4, с. 12–13]; вплив права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права [5, с. 223]; інформаційний, ціннісно-мотиваційний і безпосередньо регулюючий вплив на суспільні відносини в межах певного простору, часу та кола осіб [6, с. 414] тощо.

Таким чином, у юридичній науці сформувалося майже єдине розуміння правового регулювання як сукупності різноманітних форм та засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюється в інтересах всього суспільства або певного колективу чи особистості з метою підпорядкування поведінки окремих суб'єктів встановленому в суспільстві правопорядку [7]. Отже, правове регулювання, якому зазвичай приділяють більше уваги, здебільшого визначають як здійснюваний за допомогою юридичних засобів вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування (П.М. Рабінович, С.С. Алексєєв, В.В. Лазарєв, А.В. Малько, О.Ф. Скакун та ін.). При цьому потрібно чітко уявляти відмінність між двома правовими явищами: правовим регулюванням і правовим впливом [8].

Термін “регулювання” походить від латинського слова “regulo” (правило) і означає впорядкування, налагодження, приведення чого-небудь у відповідність з чим-небудь. Дефініція “вплив” означає вплив на що-небудь за допомогою системи дій. Сміслові навантаження у цих двох категорій є близьким, частково збігається, але не є однаковим [8].

Визначаючи правове регулювання через категорію правового впливу, слід підкреслити, що останній – це досить широке поняття, яке характеризує право в дії, всі напрями та форми впливу права на суспільне життя, в тому числі й на функціонування права як духовного фактору. Отже, між правовим регулюванням та правовим впливом є різниця. Поняття правового впливу ширше за обсягом, ніж поняття правового регулювання. Правовий вплив – це результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини за допомогою власне правових засобів (норм права, правових відносин, актів правозастосування права) та інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу).

Таким чином, з наведеного ми можемо зробити висновок, що правовий вплив та правове регулювання співвідносяться як загальне та часткове. Правове регулювання є лише однією із форм впливу права на суспільні відносини, а засоби правового регулювання тією чи іншою мірою слугують засобами правового впливу. Засобами правового регулювання є юридичні норми, юридична діяльність, принципи права тощо. Їх коло визначається передусім стадією правового регулювання. Засобами ж правового впливу попри перелічені правові явища є правові традиції, загальна правосвідомість суспільства і ставлення суспільства до права, які формальними рамками не обмежені [9].

З метою з'ясування проблеми співвідношення правового впливу та правового регулювання необхідно визначитися і щодо дії права і впливу права. Чинним і таким, що діє, право може вважатися як з формальної (факт юридичного закріплення права у відповідному джерелі), так і з фактичної (норма права здійснює реальний вплив на суспільні відносини) точки зору. У свою чергу, вплив права має місце тільки тоді, коли формальна і фактична складові дії права представлені у комплексі. Правовий вплив може здійснюватися як в активній, так і в пасивній формі. Активна передбачає безпосереднє використання засобів і методів правового регулювання і правову охорону у процесі соціальної життєдіяльності, пасивна – опосередкований вплив права на суспільні відносини [10, с. 217–218].

Визначальна мета правового регулювання – правомірна поведінка суб'єктів права і відповідність суспільних відносин правилам, визначеним юридичними нормами. Ідеальна мета правового впливу – формування в суспільстві правових установок на визнання непорушності й пріоритету загальноправових та загальносуспільних цінностей. Слід підтримати думку В. Косовича стосовно того, що співвідношення, єдність та роздільність правового впливу та правового регулювання нашою думкою про необхідність узагальненого підходу до цих правових явищ. Зміст такого підходу, як вважається, полягає в можливості розгляду правового впливу у двох аспектах: 1) правовий вплив як явище, що є похідним, супроводжує, доповнює, посилює ідейну спрямованість правового регулювання (прикладом є виховна функція юридичної відповідальності); 2) правовий вплив як ідеолого-правовий процес, не пов'язаний безпосередньо із правовим регулюванням, однак такий, що має суттєве значення для нього.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що в юридичній теорії та практиці недооцінене значення правового впливу на регламентацію суспільних відносин, при цьому правове регулювання є однією із форм правового впливу права на суспільні відносини, явище, яке його супроводжує. Тому вважаємо доцільним кримінальний проступок розглядати як засіб, що супроводжує такий вплив, враховуючи його призначення щодо врегулювання суспільних відносин і здійснення правового впливу.

На цей час категорія “правове регулювання” наповнюється новим змістом, якому притаманний відповідний механізм правового регулювання. Поняття “механізм правового регулювання” слід вважати похідним від поняття правове регулювання. А.І. Бобилев стверджує, що рівень механізму правового регулювання залежить не тільки від стану законодавства, а й від реалізації на практиці прийнятих законів [11].

На сьогодні питання реалізації норми права постає дуже гостро завдяки появі нових категорій, притаманних механізму правового регулювання, що забезпечує загальний порядок, процес дії кримінального права. Якщо механізм правового регулювання відображає порядок правового регулювання, то така нова

правова категорія, як кримінальний проступок, здебільшого виступає змістовною характеристикою реалізації механізму правового регулювання. Отже, питання врегулювання кримінального проступку доцільно розглядати в площині механізму правового регулювання.

Уведення категорії кримінального проступку передбачає запровадження дещо специфічного механізму правового регулювання, особливий порядок якого спрямований на конкретні види об'єктів суспільних відносин, врегульованих кримінальним правом, яким спричиняється (або може бути спричинено) незначна шкода. Механізм правового регулювання зорієнтований насамперед на вирішення конкретних життєвих ситуацій. Останні виступають у правовому регулюванні як юридичні факти, що породжують відповідно до чинного кримінального законодавства правові наслідки. Тому можна дійти висновку, що при запровадженні кримінальний проступок як зовнішній прояв правового регулювання (правова форма) визначатиме динаміку кримінального права в єдності з його елементами.

Етимологічно слово “форма” походить від латинського “forma”, що означає “зовнішній вигляд, зовнішнє окреслення, видимість чого-небудь”. У загальнонауковому трактуванні “форма” завжди пов'язується з категорією “зміст”. Тобто під формою розуміють той чи інший варіант зовнішнього вираження змісту [12]. Відома точка зору, коли форма визначається як “внутрішня організація змісту”. Досить часто при визначенні форми не вказують на вид організації змісту, а під нею мають на увазі “спосіб існування і вираження змісту” або, навпаки, акцентують увагу на тому, що форма пов'язана зі змістом як внутрішньо, так і зовнішньо: форма – це спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз [13, с. 1328].

Слід зауважити, що поняття правової форми майже не розроблене у вітчизняній теорії права. Більш-менш ґрунтовно та розгорнуто це поняття досліджено у працях таких науковців, як С.С. Алексєєв, Ю.Б. Батуріна, В.М. Горшен'юв, А.П. Заєць, Д.А. Керимов, П.Є. Недбайло, С.М. Олейников, Р.О. Халфіна, Л.С. Явич та ін. Разом з тим у вчених немає єдиної думки щодо визначення цієї категорії.

Так, Л.С. Явич визначає правову форму як соціальну систему, цілісну сукупність елементів (частин юридичної надбудови), що виступають по відношенню до оточуючих їх умов та інших систем єдиним цілим. При цьому він відрізняє правову форму від форми права (внутрішньої та зовнішньої). Аналізуючи останню, Л.С. Явич зазначає, що внутрішня форма права складається з будови юридичної норми та структури системи права, а зовнішня – з системи нормативно-правових актів (джерел права) [14, с. 43]. Д.А. Керимов підтримує позицію Л.С. Явича і зазначає, що правова форма відображає право як систему щодо інших факторів суспільного життя, тобто характеризує право як форму економічного розвитку, державної політики, науково обґрунтованого управління соціальними процесами тощо. Форма ж права характеризує структуру права, його систематизацію, реалізацію, шляхи та способи впливу на суспільні відносини тощо, тобто відображає право як відносно самостійний феномен суспільного життя [15, с. 114]. Отже, в працях Д.А. Керимова, Л.С. Явича та ін. визнається необхідність розуміння правової форми як самостійного поняття та окремої наукової проблеми, хоча в них здебільшого аналізується форма права (джерела права), а правова форма залишена поза увагою.

Таким чином, форма права та правова форма не є тотожними поняттями. Як зазначалося вище, форма права (внутрішня та зовнішня) відображає внутрішню структуру, систему правових явищ та їх зовнішній вираз. У свою чергу правова

форма відображає взаємозв'язок між елементами, що складають та утворюють право як цілісну та єдину систему, а також пов'язує право з не правовими явищами. На відміну від форми права, правова форма не обмежується “світом” права, а виступає як спосіб організації взаємодії елементів, що утворюють право і одночасно відображає зв'язок права з явищем, на яке воно впливає [16, с. 37–55]. Правова форма є багатозначним поняттям і у правовій науці немає єдиної позиції щодо її визначення. На нашу думку, з моменту введення категорії кримінального проступку до кримінально-правової доктрини ця категорія повинна набути статусу прояву (правової форми) правового регулювання у кримінально-правовій сфері, якому притаманно комплекс засобів щодо забезпечення відповідного порядку тих чи інших суспільних відносин, яким спричиняється (або може бути спричинено) незначну шкоду.

Усебічне вивчення природи, сутності, призначення кримінальних проступків, всієї їх багатоскладності та взаємодії з іншими видами правопорушень має важливе значення як для правотворчості, так і для правозастосовної практики. Їх аналіз може сприяти удосконаленню механізму правового регулювання в кримінально-правовій сфері, підвищенню його ефективності. Рівень досягнення мети правового регулювання кримінально-правових відносин значною мірою обумовлений вибором оптимальних засобів, спрямованих на вирішення тих чи інших завдань, що відповідають характеру цих відносин. Держава, будучи безпосереднім ініціатором правових установлень, відповідно до законів соціального розвитку визначає потребу в юридичній регламентації суспільних відносин, їх оптимальну юридичну форму. При цьому модифікація суспільних відносин викликає необхідність трансформації юридичної форми та її складових частин. Одним з найменш досліджених елементів такої форми є кримінальний проступок.

Сьогодні з впевненістю можна стверджувати, що термін “кримінальний проступок” займає певне місце у вітчизняній правовій дійсності, оскільки має законодавче закріплення нормами Кримінального процесуального кодексу 2012 року. Раніше ця категорія розроблялась лише концептуально, наразі це поняття як віддзеркалення правового явища затверджується не тільки у правовій науці, але й частково у юридичній практиці.

Існування правового явища, яке позначається терміном “кримінальний проступок”, і його значення в правовій дійсності ще раз свідчить про багатогранність і об'ємність кримінального права як інституційного утворення, про те, що ключове значення нормативності при характеристиці кримінального права зовсім не передбачає його зведення до однієї лише “системи норм”. Дійсно, галузь кримінального права має відповідне кримінальне законодавство на чолі з Кримінальним кодексом і особливістю галузі кримінального права є наявність специфічного юридичного режиму (“методу регулювання”) – заборони, який характеризує те, як, яким способом (шляхом використання) здійснюється правове регулювання.

Заборона полягає в покладенні на учасників регламентованих правом суспільних відносин суб'єктивних юридичних обов'язків пасивного змісту, тобто спрямованих на утримання від деяких форм поведінки. У межах заборони діє принцип: “заборонено все, крім прямо дозволеного законом” [1, с. 408–410].

Таким чином, категорія “кримінальний проступок” посідає особливе місце в системі правового регулювання суспільних відносин. Проблема встановлення, застосування та функціонування кримінального проступку для врегулювання суспільних відносин є дуже актуальною в сучасній науці кримінального права. Кримінальний проступок зараз розглядається науковцями та законодавцем як

комплексна правова категорія, визначення поняття та ознак якої потребує порівняльного аналізу, розгляду інших категорій правової дійсності, таких як злочин та адміністративне правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна теорія держави та права : підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Рогачова та ін.; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина]. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
2. *Сорокин В.Д.* Правовое регулирование : предмет, метод, процесс / В.Д. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 41–47.
3. *Алексеев С.С.* Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев – М. : Юр. лит., 1966. – 146 с.
4. *Козлов Ю.М.* Административные правоотношения / Ю.М. Козлов – М. : Юр. лит., 1976. – 184 с.
5. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997. – 320 с.
6. Проблемы общей теории права и государства / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 832 с.
7. *Зайчук О.В.* Теорія держави та права. Академічний. курс : підруч./ О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 456 с.
8. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права : підруч. / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
9. *Косович В.* Формально невизначені терміни як засіб правового впливу / В. Косович // Вісник Львівського університету імені Івана Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_yu/2010_50/025teo50.pdf.
10. *Ромашов Р.А.* Теория государства и права / Р.А. Ромашов. – СПб. : Питер, 2006. – 256 с.
11. *Бобылев А.И.* Механизм правового воздействия на общественные отношения / А.И. Бобылев // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 324–327.
12. *Галунько В.В.* Адміністративно-правові основи організації та діяльності Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право” / В.В. Галунько. – К., 2003. – 183 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.
14. *Явич Л.С.* Право и общественные отношения: учеб. пособ. / Л.С. Явич. – М.: Юр. лит., 1971. – 152с.
15. *Керимов Д.А.* Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. – М. : Современ. гуманитарн. ун-т, 2003. – 520 с.
16. *Спаський А.С.* Правовідносини за участю органів внутрішніх справ у надзвичайних ситуаціях : теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.С. Спаський. – К., 2007. – 287 с.

Отримано 13.04.2016